

Interreg

Ελλάδα-Κύπρος

Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης

WATERWAYS

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ

ΔΙΚΑΙΟΥΧΟΣ: Δ3 ΕΦ.Α.ΛΑΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΠΑΡΑΔΟΤΕΟΥ: 2.3.2: Παραγωγή ταινιών - Ντοκιμαντέρ

ΠΑΡΑΔΟΤΕΟ: 2.3.2.1 Συγγραφή κειμένων για το προωθητικό πολυμεσικό υλικό που αφορούν τη διαχείριση, αποθήκευση και διανομή νερού κατά της προϊστορικούς και ιστορικούς χρόνους, με αναφορά σε επιλεγμένα μνημεία αρμοδιότητας ΕΦ.Α. Λασιθίου που σχετίζονται με το νερό.

Το παραδοτέο αυτό υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της πράξης «Υδάτινοι δρόμοι και ιστορίες στο Ε4 και στα Γεωπάρκα της Ανατολικής Μεσογείου» (Ακρωνύμιο: WaterWays), η οποία συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΤΠΑ) και εθνικούς πόρους της Ελλάδας και της Κύπρου στο πλαίσιο του Προγράμματος Συνεργασίας INTERREG-V Ελλάδα-Κύπρος 2014-2020.

Το παραδοτέο αποσκοπεί στη δημιουργία υλικού προκειμένου να χρησιμοποιηθεί σαν προσχέδιο κείμενο (σενάριο) βάση του οποίου θα υλοποιηθούν οι λήψεις σκηνών για την παραγωγή ντοκιμαντέρ για σκοπούς της πράξης WaterWays, με θέμα «Υδάτινοι δρόμοι και ιστορίες στο Ε4 και στα Γεωπάρκα της Ανατολικής Μεσογείου» με αναφορά σε επιλεγμένα μνημεία αρμοδιότητας της ΕΦ.Α. Λασιθίου που σχετίζονται με την διαχείριση, αποθήκευση και διανομή νερού κατά τους προϊστορικούς και ιστορικούς χρόνους. Η παραγωγή του ντοκιμαντέρ (ταινίας) εντάσσεται στις δράσεις διάχυσης και προβολής της πράξης, και αποσκοπεί στην ανάδειξη θεματικών περιοχών ενδιαφέροντος, για την προβολή και ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της περιοχής του Γεωπάρκου της Σητείας, ως περιοχή ιδιαίτερης οικολογικής και πολιτιστικής αξίας και στενά συνδεδεμένης με το υδάτινο στοιχείο. Επίσης, έμμεσα αποσκοπεί στο να προβάλλει στο ευρύ κοινό την αξία του νερού ως πηγή ζωής για το φυσικό περιβάλλον αλλά και για τον ίδιο τον άνθρωπο.

Σύνταξη και επιμέλεια κειμένου: Δ. Κοϊνάκη

Συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΤΠΑ) και από Εθνικούς Πόρους της Ελλάδας και της Κύπρου

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ, ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΝΟΜΗ ΝΕΡΟΥ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΥΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΣΤΟ ΓΕΩΠΑΡΚΟ ΤΗΣ ΣΗΤΕΙΑΣ

Η παρουσία νερού σε μια περιοχή αποτελούσε κατά τους προϊστορικούς και ιστορικούς χρόνους απαραίτητη προϋπόθεση για την ύπαρξη ζωής και τη δημιουργία οργανωμένων οικισμών. Το νερό ήταν και είναι αναγκαίο αγαθό, αρχικά για τον κορεσμό της δίψας αλλά και για τις καθημερινές οικιακές ασχολίες, από την προετοιμασία της τροφής έως την καθαριότητα και την υγιεινή. Σημαντική είναι η αξία του στην άρδευση για την παραγωγή των γεωργικών προϊόντων αλλά συγχρόνως και στην κτηνοτροφία για κατανάλωσή του από τα ζώα. Αργότερα, βιοτεχνικές εγκαταστάσεις, όπως οι νερόμυλοι, απαιτούσαν την άφθονη παρουσία του για το άλεσμα των σιτηρών, την επεξεργασία των μάλλινων υφαντών (ρασοτριβεία) και το άλεσμα του ελαιόκαρπου (φάμπρικες).

Πέρα από την καθημερινή πρωταρχική χρήση του, το νερό ήδη κατά την αρχαιότητα, θεωρούνταν ιερό και σύμβολο εξαγνισμού ψυχής και σώματος. Θεϊκές οντότητες σχετίζονταν με τις φυσικές πηγές, τους ποταμούς και τις λίμνες. Η συμβολική του διάσταση είναι πρωταρχική στο Χριστιανισμό, μέσω της τελετής του βαπτίσματος αλλά και του αγιασμού. Στο Ισλάμ έχει επίσης πρωτεύοντα ρόλο στη θρησκευτική πρακτική ως μέσο εξαγνισμού.

Η περιοχή της ανατολικής Κρήτης, όπου βρίσκεται το Γεωπάрко Σητείας, είναι γενικά ορεινή με ασβεστολιθικά πετρώματα που παρουσιάζουν έντονα φαινόμενα καρστικής διάβρωσης, σχηματίζοντας σπήλαια και καταβόθρες όπου συγκεντρώνονται υπόγεια υδροφόρα αποθέματα ενώ οι λίγες βροχοπτώσεις κατά τους χειμερινούς μήνες δημιουργούν περιοδικούς χείμαρρους στα φαράγγια της περιοχής. Έτσι, η ύδρευση στη περιοχή δεν βασιζόταν τόσο στην επιφανειακή απορροή των ποταμών αλλά στην εκμετάλλευση του υπόγειου νερού που ανάβλυζε μέσω των πηγών ενώ σε σημεία όπου δεν υπήρχαν πηγές, όταν διάφορα σημάδια εδεικνυαν ότι κάτω από το έδαφος σε λίγα μέτρα βάθος βρίσκονταν κάποιος υπόγειος δίαυλος νερού (υπόγειο ποτάμι), έσκαβαν προσπαθώντας να το εντοπίσουν και κατασκεύαζαν πηγάδια.

Η πρόσβαση σε πόσιμο νερό θα έπρεπε να βρίσκεται σε προσιτή απόσταση αφού οι δυνατότητες μεταφοράς του κατά την αρχαιότητα ήταν πολύ περιορισμένες τεχνολογικά. Οι οικιστικές εγκαταστάσεις δεν εκμεταλλεύονταν μόνο τις άμεσες δυνατότητες παροχής νερού, όπως τις πηγές, τα ποτάμια ή τα πηγάδια, αλλά συγχρόνως χτιζόταν κατασκευές για τη συλλογή και την αποθήκευση των όμβριων υδάτων.

Για την υδροδότηση και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής αναπτύχθηκαν εδώ και χιλιάδες χρόνια μια σειρά από έργα. Ο Μινωικός πολιτισμός από το 2500 π.Χ. περίπου παρουσιάζει αξιοθαύμαστη διαχείριση των υδάτινων πόρων. Το ανάκτορο της Ζάκρου, όπως και τα άλλα μινωικά ανάκτορα, Κνωσού, Φαιστού και Μαλίων, διαθέτει δίκτυο συλλογής όμβριων υδάτων και αποχέτευσης, δεξαμενές, κρήνη και φρέαρ (πηγάδι).

Κάτω Ζάκρος, κυκλικό φρέαρ και «Τυκτή» κρήνη (φωτ. Δ.Κοϊνάκη)

Στην ανατολική πτέρυγα του ανακτόρου βρίσκεται το κυκλικό κτιστό πηγάδι. Στην ειδική αυτή εγκατάσταση εφοδιασμού πόσιμου νερού βρέθηκε μέρος ξύλινου αντλητικού μαγγάνου και σκεύη αντλήσεως νερού. Οι κατασκευές νερού του ανακτόρου εξυπηρετούσαν τις καθημερινές ανάγκες αλλά είχαν και τελετουργικό σκοπό. Ένα κωνικό κύπελλο γεμάτο ελιές που ανασύρθηκε κατά τη διάρκεια των ανασκαφών, καθώς και άλλα κύπελλα προσφορών, πιστοποιεί ότι οι κάτοικοι του ανακτόρου έκαναν και προσφορές προς τη θεότητα.

Κοντά στο πηγάδι βρίσκεται μια τετράπλευρη κτιστή κατασκευή, η «Τυκτή κρήνη», που χρησίμευε για τη συγκέντρωση και χρήση του νερού για τις καθημερινές ανάγκες.

Στην ίδια πτέρυγα βρίσκεται μια άλλη ιδιαίτερη κυκλική δεξαμενή διαμέτρου 7 μ. με τοιχώματα επιχρισμένα με υδραυλικό κονίαμα και 8 λίθινα σκαλοπάτια οδηγούν στον πλακοστρωμένο πυθμένα της. Περιμετρικά πέντε βάσεις κίωνων υποδεικνύουν ότι πιθανόν να ήταν στεγασμένη και ίσως η χρήση της να ήταν και για αναψυχή.

Κάτω Ζάκρος, κυκλική δεξαμενή και «Το λουτρό της βασίλισσας» (φωτ. Δ. Κοϊνάκη)

Στη βόρεια πτέρυγα του μινωικού ανακτόρου, βορειοανατολικά της κεντρικής αυλής κοντά στα «βασιλικά διαμερίσματα» βρίσκεται ένα σύμπλεγμα χώρων με δεξαμενή και προθάλαμο, το λεγόμενο «λουτρό της βασίλισσας». Ο βόρειος και ο δυτικός τοίχος της δεξαμενής φέρει τοιχογραφίες με ιερά μινωικά σύμβολα που υποδεικνύουν ότι χρησιμοποιούταν ως λουτρό αλλά και ως ιερός χώρος.

Δεξαμενή Καθαρμών (φωτ. Δ. Κοϊνάκη)

Στη δυτική πτέρυγα του ανακτόρου, δίπλα στο Ιερό, βρίσκεται η «Δεξαμενή Καθαρμών», μια τετράπλευρη κατασκευή με οκτώ σκαλοπάτια που επέτρεπαν στους ιερείς να μπουν στο νερό για να εξαγνιστούν πριν τελετουργήσουν στο Ιερό.

Σημαντικά υδραυλικά έργα διαθέτουν και μικρότερες εγκαταστάσεις στην ανατολική Κρήτη. Στην Ψείρα και στις Χοιρόμανδρες Ζάκρου είχαν κατασκευαστεί λιθόκτιστα φράγματα για τη συγκράτηση των όμβριων υδάτων περίπου το 1500 π.Χ. και στη θέση Πύργος Μύρτου τεράστιες δεξαμενές νερού. Στα άκρα των δρόμων ή των αυλών των Μινωικών οικισμών υπήρχαν αγωγοί (κανάλια) που συνέλεγαν τα όμβρια και τα διοχέτευαν σε δεξαμενές.

Κατά την κλασική αρχαιότητα πραγματοποιήθηκαν σημαντικά έργα αξιοποίησης πηγών και υπογείων υδάτων, κατασκευή κρηνών, υδρομαστεύσεις, διευθέτηση κοίτης χειμάρρων, δίκτυα όμβριων, υδραγωγεία. Τις ανάγκες ύδρευσης των οικισμών και των πόλεων εξυπηρετούσαν συνήθως οι κοντινές πηγές, όπως για παράδειγμα στην Πραισό, που φαίνεται ότι οι υδρευτικές ανάγκες της καλύπτονταν από την πηγή Μέσα Βρύση ή του Τζανή η φλέγα. Όταν πάλι οι πόλεις ήταν κτισμένες σε σχετικά άνυδρες περιοχές οι κάτοικοι αντιμετώπιζαν το πρόβλημα της συγκέντρωσης και αποθήκευσης νερού για τις υδρευτικές και αρδευτικές ανάγκες με πηγάδια και χτιστές ή λαξευμένες στο βράχο δεξαμενές. Έτσι στο χώρο της Αγοράς αρχαίων πόλεων όπως στη Λατώ και τη Δρήρο υπήρχε από μια μεγάλη δεξαμενή με κτιστή κλίμακα στη μία πλευρά της που οδηγούσε στον πυθμένα της.

Κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο για τις ανάγκες των πόλεων και των οικισμών για την ύδρευση κατασκευάστηκαν υδραγωγεία για τη μεταφορά του νερού από σημαντικές αποστάσεις, μεγάλες δεξαμενές για τη συλλογή του και κρήνες για τη διανομή του στους κατοίκους. Κατασκευάστηκαν επίσης επιβλητικά συγκροτήματα δημοσίων λουτρών και θερμών. Η ρωμαϊκή έπαυλη στο Μακρύ Γιαλό διέθετε λουτρά και μικρή πισίνα, ενώ στις νησίδες Λεύκη και Χρυσή σώζονται λουτρά, δεξαμενές, αγωγοί και πηγάδια.

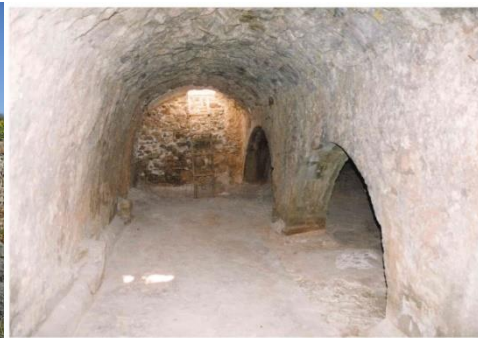
Κατά τη βυζαντινή περίοδο επισκευάζονται και επεκτείνονται ρωμαϊκά έργα όπως τα φράγματα στη νησίδα Ψείρα που επισκευάστηκαν και ξαναχρησιμοποιήθηκαν. Παράλληλα συνεχίζεται η κατασκευή υδραγωγείων και θολωτών κλειστών δεξαμενών υπόγειων και υπέργειων για να εξασφαλίσουν την ύδρευση των πόλεων και των φρουρίων κυρίως σε περιόδους πολιορκίας αλλά και σε περιπτώσεις λειψυδρίας. Το εσωτερικό των τοιχωμάτων και το δάπεδο των δεξαμενών καλύπτονταν με επίχριση υδραυλικού κονιάματος που εξασφάλιζε τη στεγανότητά τους και στη στέγη μία οπή επέτρεπε την άντληση του νερού. Στην ανατολική Κρήτη εντυπωσιακά παραδείγματα είναι οι θολωτές δεξαμενές που σώζονται στα υψώματα Λιόπετρο και Οξά, όπου κατέφυγε ο πληθυσμός των γύρω περιοχών σε περιπτώσεις εχθρικών επιθέσεων.

Φρούριο Λιόπετρο, Δεξαμενή (φωτ. Μ.Μαρή)

Φρούριο Μοντεφόρτε, Δεξαμενή
(φωτ. Δ.Κοϊνάκη)

Εσωτερικό της δίκλιτης θολωτής δεξαμενής
(Αρχείο 13ης ΕΒΑ)

Στο *Monte Forte* ή *Απάνω Καστέλλι*, φρούριο της μεσοβυζαντινής περιόδου (961 μ.Χ – 1204 μ.Χ) που χρησιμοποιήθηκε από τους Ενετούς από τις αρχές του 13^{ου} αιώνα, βρίσκεται ημιπόγεια θολωτή δίκλιτη δεξαμενή, χτισμένη σε επικλινές έδαφος για διευκόλυνση συλλογής του βρόχινου νερού μέσω της φυσικής κλίσης του εδάφους.

Κατά την ενετική περίοδο έγιναν επίσης πολλά δημόσια έργα για την κάλυψη των αναγκών κυρίως των μεγαλύτερων πόλεων, όπου συγκεντρώθηκε μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Υδραγωγεία και περίτεχνες κρήνες κατασκευάστηκαν στις αρχές του 17^{ου} αιώνα σε κεντρικά σημεία των μεγάλων πόλεων. Οι παλαιότερες δεξαμενές επισκευάστηκαν και νέες κατασκευάστηκαν σε όλες τις οχυρές θέσεις. Αντίθετα η χρήση των δημόσιων λουτρών ατόνησε και πολλά λουτρικά κτήρια μετασκευάστηκαν σε ναούς, όπως στην Επισκοπή Ιεράπετρας, στην Κάτω και στην Πάνω Επισκοπή Σητείας.

Άγιοι Απόστολοι Κάτω Επισκοπής Σητείας,
αρχικά βυζαντινό λουτρό (φωτ. Δ.Χρονάκη)

Άγιος Βασίλειος, Επάνω Επισκοπή Σητείας,
αρχικά βυζαντινό λουτρό (φωτ. Χ.Σοφianού)

Οι κρήνες κατασκευάζονταν για να ελέγχουν τη ροή του πηγαίου νερού και να διευκολύνουν στη χρήση του. Αποτελούσαν ζωτικό σημείο των οικισμών και ήταν τόπος συνάντησης και κοινωνικής συναναστροφής. Διέθεταν δωμάτιο – δεξαμενή όπου συλλέγονταν το νερό, κρουνοί για την παροχή του πόσιμου νερού και γούρνες που επέτρεπε το πότισμα των ζώων. Κάποιες κρήνες διέθεταν ειδικά διαμορφωμένη γούρνα με γυρτή επιφάνεια στο χείλος (την πλύστρα) που χρησιμοποιούταν για το πλύσιμο των ρούχων.

Έχουν διασωθεί ενετικές κρήνες που έχουν υποστεί αρκετές φθορές στα χωριά Σφάκα, Κατελιώνα και Πεύκουσ.

Χανδράς, κρήνη (φωτ. Δ.Κοϊνάκη)

Η κρήνη που βρίσκεται στον Χανδρά διαθέτει κατασκευαστικά και μορφολογικά στοιχεία που τη συνδέουν με αυτήν την εποχή. Αποτελείται από ένα δωμάτιο – δεξαμενή με σειρά από πέντε κρήνες στην όψη, με αντίστοιχες γούρνες και ανοιχτή στοά μπροστά.

Οι δημόσιες κρήνες αποτελούν απαραίτητα έργα και κατά την οθωμανική περίοδο. Κατασκευάζονται εντός των μεγάλων πόλεων και των μικρότερων οικισμών αλλά και στην ύπαιθρο. Το νερό για τους μουσουλμάνους έχει άμεση σχέση με τη θρησκεία. Σύμφωνα με το Κοράνι οι πιστοί πρέπει να πλυθούν για να εξαγνιστούν πριν εισέλθουν στο Τζαμί για να προσευχηθούν. Επίσης, οι μουσουλμάνοι πίστευαν ότι αν πρόσφεραν νερό σε διψασμένο περαστικό θα σωζόταν από τα κρίματα τους.

Η βασική μορφή των οθωμανικών κρηनों συνεχίζει να διαθέτει ένα δωμάτιο – δεξαμενή αλλά η πρόσοψη διακοσμείται με σύμβολα, γεωμετρικά κοσμήματα και επιγραφές που αναφέρουν τον δωρητή, τον χρόνο κατασκευής, το όνομα της κρήνης και σε κάποιες περιπτώσεις στίχους από το Κοράνι. Δύο οθωμανικές κρήνες με θαυμάσιο διάκοσμο βρίσκονται στον εγκαταλελειμμένο οικισμό της Βόιλας που ακόμα σήμερα προσφέρουν άφθονο, δροσερό νερό στους περαστικούς.

Βόιλα, μεγάλη οθωμανική κρήνη και μικρή οθωμανική κρήνη (φωτ. Δ. Κοϊνάκη)

Σε οικισμούς που υπήρχαν χριστιανικές οικογένειες οι κρήνες κοσμούνται με το σύμβολο της χριστιανοσύνης. Στο χωριό Παπαγιαννάδες η πρόσθια όψη της κρήνης είναι διακοσμημένη με μια ιδιαίτερη κόγχη με χαραγμένο ένα σταυρό στο εσωτερικό της.

Κρήνη Παπαγιαννάδων

Στην οθωμανική περίοδο ήταν διαδεδομένη και η κατασκευή λουτρών (χαμάμ). Αποτελούσαν βασικό στοιχείο της καθημερινής ζωής των ανθρώπων όλων των τάξεων, ήταν σημείο συνάντησης, ξεκούρασης και σωματικού εξαγνισμού. Στον οικισμό του Χανδρά βρίσκεται ακόμα ένα μικρό οθωμανικό χαμάμ ενσωματωμένο σήμερα σε ιδιωτικό κτήριο το οποίο έχει καταστρέψει μέρος του. Το σωζόμενο τμήμα στεγάζεται με τρούλο, με φωτιστικές οπές, και διαθέτει χώρο καύσης («καζάνι») στη μία πλευρά. Στο συνεχόμενο χώρο υπάρχει στόμιο δεξαμενής νερού ή πηγαδιού, από το οποίο γινόταν η άντληση του νερού.

Χανδράς, οθωμανικό λουτρό (φωτ. Δ. Κοϊνάκη)

Κατά τη ενετική και την οθωμανική περίοδο, οι υδάτινοι πόροι αξιοποιούνταν επίσης, τόσο για την άρδευση των καλλιεργειών όσο και για να θέσουν σε λειτουργία

νερόμυλους. Ορίζονταν ημέρες κατά τις οποίες το νερό χρησιμοποιούνταν στα περιβόλια, χωρίς να εμποδίζεται από την λειτουργία του νερόμυλου.

Στην περιοχή της Ζάκρου όπου βρίσκονται πολλές πηγές, το νερό κινούσε νερόμυλους που ήταν δομημένοι έτσι ώστε να υδροδοτούνται όλοι από την ίδια πηγή νερού. Το νερό κατευθύνονταν από τον έναν μύλο στον άλλο μέσω κτιστών αυλάκων, των «γλυκάτων», στη συνέχεια κατέρχονταν προς την εγκατάσταση μέσω του «πηγαδιού» που ορθωνόταν πάνω από το νερόμυλο, με ύψος 6-8 μέτρα, και έπεφτε με δύναμη στο «ζουργιό» με τη φτερωτή, η οποία με τη σειρά της έδινε κίνηση στις μυλόπετρες. Οι νερόμυλοι χρησιμοποιούνταν για την άλεση των σιτηρών, τη σύνθλιψη της ελιάς για την παραγωγή λαδιού (φάμπρικες), την επεξεργασία των μάλλινων υφαντών (ρασοτριβεία).

Ζάκρος, νερόμυλοι (φωτ. Δ. Κοϊνάκη) Αδρομύλοι, παλιός νερόμυλος

Στον εγκαταλελειμμένο οικισμό των **Αδρομύλων**, όπου η παρουσία νερού ήταν άφθονη από τις πηγές και τον ποταμό που διασχίζει την κοιλάδα των Λιθινών, υπήρχαν νερόμυλοι που άλεθαν δημητριακά μέχρι την δεκαετία του 1970. Λέγεται μάλιστα ότι ο οικισμός παίρνει το όνομα του από το «Υδρόμυλος».

Ζήρος, ανεμόμυλοι (φωτ. Δ. Κοϊνάκη)

Η έλλειψη τρεχούμενου νερού στην Ανατολική Κρήτη, έστρεψε τους κατοίκους στην εκμετάλλευση του ανέμου. Στα οροπέδια του Λασιθίου και της Ζήρου συναντάμε πολλές συστάδες από ανεμόμυλους που χρησιμοποιούνταν για να αντλούν νερό από τα πηγάδια και να κάνουν δυνατή την άρδευση μεγάλων καλλιεργούμενων περιοχών. Οι ανεμόμυλοι, όπως και οι νερόμυλοι, οικοδομούνταν στην Κρήτη σε όλη τη ενετική και οθωμανική περίοδο και αρκετοί από αυτούς λειτουργούσαν μέχρι τα μέσα ή και τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα.

Στα νεότερα χρόνια έγιναν σημαντικά έργα εκσκαφών και σωληνώσεων για να μεταφέρουν το νερό από μακρινές αποστάσεις στους οικισμούς και στη συνέχεια τα δίκτυα υδροδότησης έκαναν δυνατή την εξασφάλιση νερού στα δημόσια και ιδιωτικά κτήρια.